

La literatura com a font de recerca geogràfica: notes sobre la significació de l'Empordà en l'obra de Josep Pla

per JOAN TORT i DONADA*

Paraules clau:

"caminar, mirar, dialogar"; Empordà; Literatura i Geografia; món local; realisme sintètic.

Aquest treball pretén assolir una doble finalitat. D'una banda, dissenyar unes pautes metodològiques bàsiques per a l'estudi de l'obra de Josep Pla des d'una òptica geogràfica; d'altra banda, en el marc d'aquesta obra, fer una primera aproximació a l'anàlisi i el tractament d'un espai regional concret —un espai que és, a la vegada, el més representatiu del nostre autor—: l'Empordà.

L'estudi l'hem estructurat en quatre apartats bàsics, bé que necessàriament succints. En el primer fem referència al context general en què cal situar el tema proposat: les interrelacions entre literatura i geografia. En el segon fem una breu introducció a l'autor i a la seva obra, posant un èmfasi particular en aquells aspectes que, des del nostre punt de vista, tenen un major interès d'anàlisi i aprofundiment per al geògraf. En el tercer ens centrem exclusivament en dues obres de Josep Pla relatives a l'Empordà i examinem de quina manera el nostre autor, des d'una perspectiva literària arriba a construir unes veritables "monografies regionals". Finalment, el quart apartat té un caràcter essencialment complementari del tercer, i consisteix en una selecció de textos que exemplifica alguns aspectes de les obres analitzades als quals hem fet referència. Unes conclusions sinòptiques complementen l'esquema descrit, i ens permeten remarcar diverses qüestions analitzades.

LITERATURA I GEOGRAFIA: DIVERSOS NIVELLS D'UNA INTERRELACIÓ

Plantejar en un sentit ampli la interrelació entre geografia i literatura és una qüestió complexa i que ultrapassa del tot l'àmbit del present estudi. Caldria fer una remissió a la

*Departament de Geografia Física i Anàlisi geogràfica regional de la Universitat de Barcelona.

mateixa gènesi històrica de la literatura i de la geografia, enteses com a formes de coneixement, a l'efecte d'intentar esbrinar els lligams que comparteixen i la dimensió dels seus paral·lelismes. Tanmateix, una ullada retrospectiva partint de la situació actual permet adonar-nos que hi ha una interrelació íntima entre ambdues matèries i que els seus límits es confonen inevitablement: la **paraula** i, després, el **text**, com a elements d'identificació de l'espai o com a vehicles transmissors d'unes primeres aprehensions sobre el medi, són el suport imprescindible del primigeni coneixement geogràfic. D'altra part ens trobem que ja els documents literaris més primitius tenen, en una mesura o altra, i amb independència del món cultural en que s'insereixin, connotacions espacials prou significatives com perquè es pugui parlar d'una transcendència geogràfica de la literatura.

Formulades les consideracions anteriors i situats estrictament en una posició d'anàlisi, creiem que la literatura, entesa en sentit ampli, pot ser utilitzada per part del geògraf en dues línies fonamentals:

a) *Com a font informativa.* Si s'utilitzen bàsicament les dades fornides pels autors. Pròpiament, les obres que es presten a aquesta utilització són, en general, les de caire descriptiu: cròniques, memòries històriques, llibres de viatges, diaris, guies, diccionaris geogràfics i estadístics, etc. La seva validesa com a font dependrà de la seriositat amb què hagin estat concebudes i realitzades.

b) *Com a objecte directe d'estudi.* Tota obra, especialment si és de creació, és susceptible de ser estudiada com un tot en la mesura que significa una reflexió sobre el món per part de l'autor. En paraules de Joan Nogué, la literatura "**conté un missatge universal, una gran capacitat per captar la naturalesa humana, un enorme poder interpretatiu, creatiu i suggestiu. Tot i la seva gran càrrega d'imaginació, creació, ficció i emoció, la literatura és un mirall, un petit microcosmos de la realitat**" (Nogué, J., 1985, p. 101).

L'obra de Josep Pla és propícia, tota ella, a ser estudiada en aquest segon sentit, i partint d'aquesta premissa ens hem plantejat el present treball. A l'epígraf següent donem algunes pautes bàsiques que permetran destriar-ne les motivacions.

ALGUNES NOTES SOBRE LA VIDA I L'OBRA DE JOSEP PLA

Josep Pla: breu notícia biogràfica

Josep Pla neix el 1897 a Palafrugell, en una família de petits propietaris pagesos. Els primers anys de la seva vida els passa en el seu entorn de naixença i això marcarà decisivament els trets de la seva personalitat. El 1907 va a Girona per estudiar el batxillerat. A la tardor de 1913 s'instal·la a Barcelona, on estudiarà —i acabarà— la carrera de Dret. De l'etapa barcelonina data la seva primera gran obra, **El quadern gris**, que és també una de les més conegudes. Començà a escriure en revistes locals i com a periodista professional començà el 1918 a "Las Noticias" i després passà a "La Publicidad", "La Veu de Catalunya" i altres. El 1919 comença la seva trajectòria com a corresponal de premsa, i realitzà llargues estades a França, Itàlia i Anglaterra. Durant un breu període de temps fou diputat de la Mancomunitat. A partir de 1925 publica amb regularitat i profusió; daten d'aquesta època **Coses vistes** (1925), **Rússia** (1925), **Cartes de lluny** (1928), **Francesc Cambó** (1928-30), **Madrid: l'adveniment de la República** (1933), entre molts d'altres. Pren part com a periodista polític en els esdeveniments de l'època. El juliol de 1936 fugí a l'estranger —en concret, a Roma—, d'on tornarà el 1938 (a Sant Sebastià) i, definitivament, el gener de 1939 (a Barcelona). La guerra civil, però, representa per a Pla un gir fonamental en la seva vida: el retorn als seus orígens empordanesos. Des d'aleshores i fins a la seva mort (1981), la seva existència girarà entorn del seu mas de Llofriu, que només abandonarà esporàdicament. Des d'allí durà a terme una intensa i fecunda activitat literària, centrada en col·laboracions per a la premsa i nombrosos llibres. Són d'aquesta etapa, entre molts d'altres, **Guia de la Costa Brava** (1941), **Viatge en autobús** (1942), **Un senyor de Barcelona** (1945),

Els *pagesos* (1952), *Homenots* (1958-62). El 1966 s'inicia la publicació de la seva *Obra Completa*, que serà culminada el 1986 amb el volum quaranta-cinc. Morí l'abril de 1981, al mas, després d'haver realitzat una de les obres més fecundes de la literatura catalana - comparable a la de Ramon Llull -, i sense que públicament hagués estat reconegut com mereixia.

L'obra literària de Pla: trets fonamentals

En un sentit formatiu, cal deixar constància que Pla és un autodidacte per excel·lència i, sobretot, un home de cultura francesa. En el segle XVIII francès troba algunes de les màximes afinitats. Podem parlar d'una influència literària més directa de Proust i Stendhal, mentre que els seus models morals són Montaigne i Leopardi. A part les influències de tipus culte, però, cal subratllar el fet que, en un sentit primari, la formació literària de Pla ve determinada pel que en podríem anomenar "fonts directes", o sigui, l'observació de la realitat quotidiana, les tertúlies literàries i rurals, i, sobretot, els viatges, tant pel propi país com per l'estranger (cal recordar ací la seva divisa: "**Jo proposo, doncs, caminar i mirar; i, si és possible, dialogar**") (Pla, Josep, 1952, p. 12).

La seva concepció de la literatura porta també una forta empremta personal: creu que la literatura és el reflex d'una societat determinada en un temps determinat (recollint l'afirmació de De Sanctis). I, consegüentment, practica el que ell mateix anomena **realisme sintètic**; és a dir, un realisme que consisteix en la tria dels elements de la realitat que l'autor considera com a més significatius: "**L'escriptor no és un espill, sinó un home: un punt de vista, un temperament, uns dots, una sensibilitat**", en paraules de Joan Fuster tot referint-se a aquesta concepció de la literatura (Fuster, Joan, 1966).

La literatura de Pla, en definitiva, no és d'evasió sino dialèctica, de compromís amb la realitat. Pla no creu en els missatges exclusius però sí en la responsabilitat de l'escriptor envers la societat i l'època. Fidel a aquest compromís, la prosa de Pla descendeix sovint al detallisme sense que el to comunicatiu se'n ressentí. Creiem que cal tenir present aquesta voluntat **comunicativa** de l'escriptor a l'hora d'interpretar el sentit de la seva obra, perquè és un tret que caracteritza totes les seves pàgines sense excepció.

Joan Fuster i Josep M. Castellet, a partir dels seus respectius —i aprofundits— estudis de l'obra de Pla, han fixat els eixos bàsics en què aquesta es desenvolupa. De forma breu hi farem esment, perquè pensem que el coneixement d'aquests eixos és bàsic per a passar, més endavant, a l'anàlisi específica de l'obra. En síntesi podríem dir que són: *la memòria i el temps* (Pla entén la literatura com un esforç contra l'oblit; a conseqüència d'això, la seva obra es configura com una vasta meditació sobre el temps, i alhora com una reivindicació de la memòria col·lectiva del país); *la natura com a motivació permanent* (en el món literari de Pla hi trobem sempre, com a rerafons, el cicle de la natura, la supeditació que les coses al seu ordre natural: el nostre autor, consegüentment, defensa el gaudi de la vida rural enfront de la urbana, despersonalitzadora); *la defensa de la quotidianitat* (enfront de plantejaments transcendentalistes, l'obra de Pla, en general, es caracteritza per l'aprofundiment en una categoria elemental: la vida quotidiana; segons Pla, la cultura serveix per a establir una autoconsciència de la vida quotidiana); i, finalment, *l'actitud ideològica conservadora* (en la mesura en què Pla s'aferra al present, al món concret, la seva actitud ideològica serà la d'un conservador, i aquesta perspectiva condicionarà, lògicament, les seves anàlisis; aquest plantejament seu no ens ha de resultar estrany si tenim presents les línies mestres del seu pensament i la seva pròpia inserció social a través de la classe dels petits propietaris rurals).

A part dels esmentats eixos bàsics de l'obra planiana, afegirem algunes característiques que fan que l'obra estudiada tingui un interès específic per al geògraf:

a) La predilecció per uns determinats gèneres literaris (l'assaig divulgatiu, el llibre de viatges, les memòries, les cròniques periodístiques). En aquests gèneres hi tenen una

particular preponderància la *descripció*, per una banda, i la *visió sintètica*, per l'altra. A més a més, el conreu d'aquests gèneres i, en general, el to planer i assequible de la seva prosa, que arriba a un tipus de lector mitjà molt ampli, han convertit a Pla en un escriptor popular i d'una difusió estesa i sostinguda. En aquest sentit podem afirmar, situats en l'àmbit del present treball, que Pla ha contribuït a donar a conèixer l'Empordà (i a divulgar una determinada imatge d'aquesta comarca) en una mesura més considerable que no pas determinats autors o estudiosos del territori dedicats específicament a l'estudi de temes empordanesos.

b) La dimensió que adquireix el **món local** (entès com a "univers del concret") en la seva obra. El localisme, en Pla, no és banal sinó que busca la concreció, la fixació d'uns punts de referència a partir dels quals l'autor construeix el seu univers personal: "**La meva constitució cosmopolita, practicada llargament i reiteradament, m'ha portat a cultivar unes arrels terrenals i precises**" (Pla, Josep, 1968, p. 227).

c) A nivell metodològic, l'opció de l'autor per un mètode de treball basat en el que podríem anomenar "observació participativa". En Josep Pla s'uneixen uns prodigiosos dots com a observador i un compromís actiu de l'autor amb la realitat; en aquest sentit, és característica la seva constant presa de posició personal en els escrits, que es tradueix en un estil directe i incisiu, on sovint queden ben explícites les seves pròpies opinions.

A continuació reproduïm un fragment del prefaci d'**Els pagesos** (1952), on, amb motiu de fer una introducció a aquesta obra, el nostre autor explicita les línies bàsiques del mètode de treball seguit: "**Aconsellaria un viatge a peu per una qualsevol de les nostres comarques, per exemple, sense anar més lluny, pel país on transcorre la meua vida habitual (...) Això els permetria aturar-se a les masies, parlar amb la gent que l'atzar fes trobadissa, veure el meravellós paisatge que cada any construeixen els pagesos (...) La finalitat del viatge hauria de ser aquesta: *informar-se, assabentar-se* del que anés successivament apareixent, *sadollar-se de la manera d'ésser fonamental, inalienable, insoluble, de la gent (...)* Jo proposo, doncs, simplement, caminar i mirar, i de seguida dialogar. A través del diàleg amb la gent s'arribaria —si hom sabés parlar amb la gent dels pobles, cosa que més aviat és difícil i vol més gràcia que estudiantosa pedanteria— a veure, a tocar, a pressentir moltes formes de la nostra manera d'ésser més real i autèntica. La màxima qüestió està a crear una generació que no caigui en els immensos errors passats; vull dir una generació que no sigui forastera, que conegui profundament el país." (Pla, Josep, 1952, p. 7). [El subratllat és nostre.]**

d) La riquesa del lèxic i, ahora, la seva utilització rigorosa i precisa. En aquest aspecte és palesa la influència en la prosa de Pla d'un autor com Joaquim Ruyra, sobre el qual el nostre autor havia manifestat una pregona admiració. D'altra part, és també força notòria la riquesa de la toponímia en nombrosos treballs; pel que fa a l'Empordà, la minuciositat en les descripcions (tant del litoral com de l'interior) és acompanyada d'una precisió toponímica que revela un coneixement personal del medi molt profund (Tort, J., 1987).

LES MONOGRAFIES EMPORDANESES DE JOSEP PLA

L'Empordà, tema recurrent en l'obra planiana

Si, d'una banda, l'obra de Pla —vint-i-vuit mil pàgines a l'Obra Completa— és una de les més prolífiques de la literatura catalana de tots els temps, dins del seu conjunt els temes geogràfics hi tenen una significació rellevant. I, com a tema geogràfic preeminent, l'Empordà adquireix una dimensió particular. Unes vegades és la comarca en sentit estricte, d'altres és un aspecte local concret (Cadaqués, la Costa Brava, Palafrugell...); finalment, hi ha ocasions en què l'Empordà és tan sols un pretext, un punt de partida (per exemple, en nombrosos llibres de viatges). Tanmateix, per damunt de diferències de tractament hi ha un denominador comú que unifica aquesta diversitat de textos: tot

aquest món que ens descriu l'autor —o que li serveix de motiu de reflexió— és, en una mesura o altra, un món, una geografia viscuda personalment. L'íntima vinculació de Pla amb la terra i els homes amb què convisqué durant la major part de la seva vida es revela de forma nítida, singularment autèntica, en els seus nombrosos escrits sobre el país, on geografia i literatura són conceptes que es refonen dins la unitat de la creació artística.

Tot seguit fem una relació dels títols de l'Obra Completa on apareix l'Empordà com a tema preponderant. En tot cas són títols a tenir en compte a l'hora de dur a terme un estudi crític en profunditat, i des d'una perspectiva geogràfica, sobre la qüestió que ens ocupa:

El quadern gris (volum 1, aspectes parcials)
 Aigua de mar (volum 2, aspectes parcials)
 El meu país (volum 7, íntegrament)
 Els pagesos (volum 8, aspectes parcials)
 Viatge a la Catalunya vella (volum 9, aspectes parcials)
 Les illes (volum 15, aspectes parcials)
 Homenots (volum 16, aspectes parcials)
 Tres senyors (volum 19, aspectes parcials)
 Les hores (volum 20, aspectes parcials)
 Un petit món del Pirineu (volum 27, aspectes parcials)
 Tres guies (volum 30, aspectes parcials)
 El passat imperfecte (volum 33, aspectes parcials)
 Escrits empordanesos (volum 38, íntegrament)
 Caps-i-puntes (volum 43, aspectes parcials)
 Darrers escrits (volum 44, aspectes parcials)

La primera monografia: "Reflexions sobre l'Empordà"

L'obra **Reflexions sobre l'Empordà**, apareguda l'any 1956, és inclosa en el llibre **El meu país** (núm. 7 de l'Obra Completa), en el qual hi figuren també dues obres relacionades amb el nostre àmbit d'estudi: **La substància** (sobre diversos aspectes concrets de la comarca: meteorologia, gastronomia, festes majors i sardanes) i **El meu poble** (monografia local sobre Palafrugell). Tal i com podem veure en el seu índex, la seva concepció respon al d'una monografia regional clàssica, amb un especial èmfasi en els aspectes històrics i els geogràfics.

A continuació fem un extracte dels capítols d'aquesta obra d'un contingut més específicament geogràfic, amb les puntualitzacions adients:

- a) *Els límits* (Incardinació de la comarca dins el conjunt de Catalunya. Reflexions sobre els límits i la seva conflictitat. L'opinió personal de l'autor.)
- b) *El sentit de comarca* (Notes sobre la noció de comarca i la seva gènesi històrica a Catalunya. Notes sobre les demarcacions administratives medievals i les modernes.)
- c) *La marca* (Catalunya, país de marca. La peculiar situació de l'Empordà com a comarca fronterera d'un país de marca.)
- d) *La terra i el clima* (Introducció a l'espai empordanès sobre la base d'uns determinats fets: el suport físic, el paper històric dels rius, el substrat humà —pagesos i pescadors—, la qüestió agrària i la petita propietat, el clima com a condicionant bàsic.)
- e) *L'Empordà romà* (Reflexions sobre la importància del substrat romà en la conformació de l'Empordà, i la perduració d'alguns aspectes fins avui.)
- f) *Els pobles de l'Empordà* (La colonització feudal com a motor de la formació de la major part de poblacions empordaneses. L'empremta històrica en l'urbanisme dels pobles d'avui.)

- g) *El fet econòmic arcaic: els mercats* (El paper dels mercats rurals com a impulsors de la interrelació dels primitius sectors econòmics.)
- h) *La indústria del suro* (Síntesi del naixement i l'evolució de la indústria comarcal del suro, a partir del segle XVIII. L'impacte d'aquesta activitat en l'economia de l'Empordà.)
- i) *El paisatge* (Notes per a una caracterització del paisatge empordanès. Paisatge històric i paisatges actuals. Impressions subjectives sobre els paisatges de l'Empordà.)
- j) *El turisme* (L'impacte del turisme a la comarca, a diferents nivells: en particular, l'urbanisme i l'economia.)

La segona monografia: "Un paper elemental sobre l'Empordà"

L'any 1977 Pla escriu una nova obra dedicada monogràficament a l'Empordà. El seu títol complet es **Un paper elemental sobre l'Empordà sense xovinisme ni il·luminisme** i és inclosa en el número 38 de l'Obra Completa, titulat **Escrits empordanesos**. Al costat de la monografia esmentada hi trobem d'altres escrits, de menor extensió, però també al·lusius a la comarca de referència: **El rellotger de Creixells**, **Alguns grans cuiners de l'Empordà** i una semblança de Carles Fages de Climent.

El que ens interessa subratllar d'aquesta segona obra monogràfica és que constitueix una reelaboració de les **Reflexions sobre l'Empordà**. Partint d'un esquema similar, amb una certa diferència de tractament (que es pot comprovar comparant els índexs de les dues obres), el nostre autor realitza una obra que no és ben bé una "segona part", sinó que més aviat és una nova versió d'aquella primera obra. Hi trobem capítols nous i d'altres de similars; tanmateix, hi ha un cert matís de fons: ara són, tots ells, capítols concisos, sense estendre's en uns més que en altres i sense centrar-se en un tema concret i desenvolupar-lo en profunditat (cosa que, en canvi, succeïa amb certa freqüència a les **Reflexions sobre l'Empordà**). Tot i això, malgrat els paral·lelismes i a pesar d'algunes divergències respecte a la primera obra, cal considerar ambdós títols com a fonamentals a l'hora d'estudiar amb deteniment el significat de l'Empordà dins l'obra planiana.

A continuació farem, com en l'anterior cas, una ressenya dels capítols de l'obra més explícitament geogràfics, tot deixant de banda aquells capítols que constitueixen una reiteració d'altres ja esmentats en parlar de la primera monografia:

- a) *El nom de la comarca* (Reflexions sobre el nom comarcal.)
- b) *La geografia arcaica de l'Empordà* (Notes sobre la primitiva geografia empordanesa i sobre el poblament prehistòric.)
- c) *La geografia actual* (Els espais més ben definits del litoral empordanès: el golf de Roses, la platja de Pals i la badia de Palamós.)
- d) *El clima de l'Empordà* (4 capítols dedicats a les particularitats del clima; es tracta d'un aspecte tractat amb més èmfasi que a la primera obra.)
- e) *L'Empordà i el Rosselló* (Síntesi de les afinitats bàsiques entre aquests dos espais contigus però separats per una línia fronterera.)
- f) *La costa de l'Empordà* (Notes descriptives sobre el litoral empordanès.)
- g) *El litoral: les grans platges, les cales, les calanques* (Ampliació del capítol anterior, tot entrant en aspectes d'un major detall.)

SELECCIÓ DE TEXTOS SOBRE L'EMPORDÀ

En el present epígraf oferim una tria de textos geogràfics de Pla, dedicats tots ells a aspectes diversos de l'Empordà. D'alguna manera vénen a exemplificar les consideracions que hem fet en els epígrafs anteriors, i donen una mesura de les possibilitats d'estudi i aprofundiment, dins l'òptica geogràfica, de l'obra literària d'aquest autor.

Al peu de cada fragment donem la seva referència de localització: en primer lloc, el títol; en segon lloc, el número dins el conjunt de l'Obra Completa; en tercer lloc, la pàgina. Els fragments són encapçalats per la indicació del tema a què corresponen.

a) *L'ermita de Sant Sebastià (Palafrugell), símbol de l'arrelament de Josep Pla a l'Empordà*

“Veig davant meu, vagi allà on vagi, una mica més aprop, una mica més lluny, l'ermita de Sant Sebastià. L'ermita es l'essència del nostre esperit, el nostre perenne baluard comarcal. Aquestes quatre parets blanques em fan sentir les arrels: aquesta és la meua terra, aquí vaig néixer; en els dos o tres minúsculs cementiris de la rodalia, hi reposen les generacions familiars de les quals no sóc més que el somni momentàniament realitzat. Aquí —si tot va bé— m'enterraran. L'ermita és la nostra vida més alta: és la nostra primera mirada, el paisatge de la nostra joventut i dels nostres amors, la torre de guaita des de la qual els estels ens semblen més pròxims i podem tenir una idea del panorama dilatat del món. És la nostra vida mortal: tots portem el record d'un sofregit de l'ermita clavat al cor i una ombra de vi rosat tremolant a la nina de l'ull. I la darrera cosa que veurem en morir-nos i la que veuen els nostres morts es la proa de l'ermita, penjada entre el mar i el cel, suspesa en el buit de l'oblit fabulós.” (El quadern gris, 1, 444)

b) *La comarca i els límits*

“La comarca de l'Empordà constitueix l'espai de l'extrem nord-oriental de l'actual Catalunya. Vista sobre un mapa, té una forma acusadament triangular (...). Aquest triangle té el pal de base al nord seguint una línia que va de Cap de Creus, seguint el Pirineu, fins a la intersecció amb la comarca de la Garrotxa. La costa compresa entre Cap de Creus i el darrer contrafort, sobre el mar, de les muntanyes de les Gavarres, forma el seu litoral marítim. Té el vèrtex meridional en la intersecció de les muntanyes de les Gavarres amb la comarca de la Selva, en els termes de Calonge i Platja d'Aro.

Així, limita al nord amb el mar del golf del Lleó i a partir del cap de Cervera amb la serralada pirinenca; a llevant, fent des del cap de Sant Sebastià una inflexió a sud-oest molt notòria, amb el mar Mediterrani; a ponent, amb les comarques de la Garrotxa i de la Selva.” (Reflexions sobre l'Empordà, 7, 13)

c) *Observacions climatològiques*

“De vegades plou a l'Alt Empordà, a causa dels grops del Canigó, que són imperants, i la pluja no passa del curs del Ter, que és la ratlla que separa els dos compartiments de l'Empordà. De vegades la pluja arriba com a màxim a Ullà, a Torroella o, fent un gran esforç, fins a Fontanilles o Fontclara, però ja no passa més avall. De manera que tot l'Empordà Petit queda sense una gota d'aigua. I després es produeix la tendència contrària: a causa dels vents del sud i dels grops del mar, plou sobre l'Empordà Petit, i el Ter ofereix una barrera infranquejable. Com a màxim, plou sobre Torroella i amb molt d'esforç sobre Belcaire. Aquesta és la divisió real de l'Empordà: l'Alt i el Petit Empordà.” (Escrips empordanesos, 38, 17)

d) *Notes sobre la difusió de l'alzina surera*

“A les muntanyes que circumden una gran part de la comarca, com les Gavarres, per exemple, que van del terme de Calonge fins al congost de Girona, l'arbre congènit —anti-quíssim— és l'alzina surera, que es una varietat de l'alzina normal. El suro de la Gavarrà es projecta sobre la Selva, les muntanyes de la costa de Tossa, fins a la part baixa del Montseny. Després del Congost, el suro desapareix i la vegetació és diferent al Terraprim i als límits de la Garrotxa. Després es torna a trobar l'alzina surera a la frontera amb França, a tots dos vessants, el de l'Empordà i el del Rosselló. Conec un poble del vessant del Rosselló que s'anomena Sureda. A les muntanyes de Sant Pere de Roda, a Sa Verdèria

—avui pelada—, hi hagué boscos de suros: encara, a la carretera de Cadaqués se'n veu algun. El clima d'aquest país no és pas gaire bo per al suro: hi plou massa poc. L'arbre s'hi manté perquè els vents del sud de l'estiu hi projecten la seva humitat. El suro és un arbre atlàntic: Portugal, Extremadura i el sud d'Espanya, el nord d'Àfrica, fins a Sicília. A Sicília, el suro s'ha acabat.” (*Escrits empordanesos*, 38, 47)

e) *Vestigis de la romanització en el paisatge empordanès*

“Les persones que miren l'Empordà tot passant, de fora estant, queden enamorades de l'obra que cada any hi fan els pagesos. És una obra d'una bellesa prodigiosa, fins al punt que constitueix el factor decisiu de la seva sorprenent visualitat. Els paisos de monocultiu contenen paisatges merament panoràmics, d'una monotonia aclaparadora. Si el monocultiu es produeix sobre extensos latifundis, l'interès d'aquests paisatges és —fora de l'interès econòmic— molt precari. L'Empordà és una comarca que tendeix —dic que tendeix— a la petita propietat. Aquesta tendència és potser més visible a l'Empordà petit que a les terres de més enllà del Ter, on hi ha encara propietats d'un cert volum. L'Empordà és un país romanitzat fins a l'os, fins a l'extrem que es podria afirmar que l'element més important de la comarca és el sentit de la propietat.” (*Reflexions sobre l'Empordà*, 7, 35).

f) *Sobre la percepció del paisatge: l'Alt Empordà*

“El que anomenem l'Alt Empordà s'ha de veure des d'un punt qualsevol de la carretera de Figueres al castell. Apareix llavors un paisatge de meravella, lleugerament en pla inclinat sobre el golf de Roses, d'una finor i una elegància indescriptibles —sobretot els dies límpids, cristal·lins, esventats, l'aire d'una picantor lleugerament freda. Són els dies que el mar llunyà es més assolellat i rutilant i la terra té un relleu més viu. Com que en aquesta part hi ha alguna propietat vasta i els cultius son més fixos, les taques de color, que no esbronquen la mirada, sinó que tendeixen a la delicadesa, semblen augmentar-ne l'elegància. Els paisatges jauen sobre la terra, però aquest jau d'una manera esvelta. Les masses hi mantenen una adequació perfecta: els arbres de les carreteres immediates, la volumetria de Castelló, el petit pujolet del Far, les closes del golf, el Montgrí i el castell. És un gran paisatge que ja no sembla de matèria sinó d'esperit.” (*Reflexions sobre l'Empordà*, 7, 207)

g) *Apunt sobre l'impacte del turisme*

“Abans, en aquest país, comptàvem per vessanes: quarts de vessana, mitges vessanes, vessanes. Ara, la mesura de la terra, al litoral, és el pam quadrat. L'entaforament turístic en llocs determinats, avui pleníssims, ha fet que el pam quadrat es pagui a preus considerables. Ara bé: la projecció d'un turisme de masses sobre l'enrarament i el preu considerable de la terra han produït la seva inevitable conseqüència: edificis alts i apartaments. Avui, el litoral s'ha convertit en un espai de càmpings (utilitzats, parlant en general, pels turistes del “congé payé”) i apartaments oferts a compradors que, disposant d'una moneda forta, hi poden tenir accés.” (*Reflexions sobre l'Empordà*, 7, 222)

CONCLUSIONS

Les diverses idees que hem apuntat al llarg del treball podrien donar peu a una sèrie de conclusions que, per a no allargar-nos més, creiem avinent de resumir en tres punts fonamentals:

a) La literatura constitueix una forma de coneixement que és imprescindible de tenir en compte per a l'anàlisi regional, en especial quan l'obra que es pren com a referència té

una transcendència geogràfica particularment remarcable (pel fet d'estar perfectament incardinada en l'espai i en el temps).

b) En l'àmbit del nostre país, l'obra de Josep Pla és especialment propícia a ser utilitzada pel geògraf, en molts sentits i amb pluralitat de plantejaments. Hi contribueix, d'una banda, el tipus de literatura conreat per Pla (en bona part de caràcter descriptiu: assaig, reportatge, memòries), com també el seu estil (directe i planer, sense floritures ni complicacions formals); d'altra banda, hi contribueix la personal voluntat de l'autor de cenyir-se, en una gran part de la seva prolífica obra, a l'àmbit català (concretament, a la Catalunya de la seva època: aproximadament entre 1920 i 1980).

c) Dins d'aquest marc d'interès geogràfic general, l'obra de Pla adquireix una rellevància singularment notòria quan ens cenyim a l'àmbit estricte de l'Empordà. Temàticament, l'Empordà és el principi i la fi de la literatura planiana. És en un marc local (en el sentit de la seva limitació espacial) com el de l'Empordà que el **localisme** de Pla és mostra i es demostra autènticament **universalista**. Amb la seva llarga i fecunda obra literària dedicada a l'Empordà, Pla ens posa repetidament en relleu que la literatura, en última instància, desconeix el problema de l'escala. Sense proposar-s'ho, d'una manera indirecta, ens alligona també sobre el sentit de l'escala en geografia: la perspectiva local i la perspectiva general no són, no han de ser incompatibles. Totes dues són vàlides, i complementàries l'una de l'altra, si estan guiades per un mateix criteri d'autenticitat.

Bibliografia

- CASTELLET, JOSEP M. (1978): *Josep Pla o la raó narrativa*. Barcelona, Destino.
- FUSTER, Joan (1966): *Notes per a una introducció a l'estudi de Josep Pla*, dins Josep Pla, *El quadern gris* (O.C. n.º 1), Barcelona (Destino). ps. 11 a 79.
- NOGUÉ, Joan (1985): *Una lectura geogràfico-humanista del paisatge de la Garrotxa*, tesi doctoral, Girona (Col·legi Universitari - Diputació de Girona).
- PLA, Josep (1952): *Els pagesos*. Barcelona (Selecta) 1952.
- PLA, Josep (1977): *Escrits empordanesos* (O.C. n.º 38), Barcelona (Destino).
- PLA, Josep (1966): *El quadern gris* (O.C. n.º 1), Barcelona (Destino).
- PLA, Josep (1968): *El meu país* (O.C. n.º 7), Barcelona (Destino).
- POCOCK, DOUGLAS, C.D., coordinador (1981): *Humanistic Geography and Literature*, Londres, Croom Helm.
- TORT, Joan (1987): "Consideracions sobre el valor de la toponímia en l'obra de Josep Pla", *Societat d'Onomàstica. Butlletí interior*, XXIX, 36-42.

Resumen: La literatura como fuente de investigación geográfica. Notas sobre la significación del Ampurdán en la obra de Josep Pla

En el trabajo que antecede hemos tratado de profundizar en las relaciones entre la literatura y la geografía, partiendo de un ejemplo concreto: el estudio de la obra del escritor Josep Pla dedicada específicamente a la comarca del Ampurdán. Por un lado, se diseñan unas pautas metodológicas básicas para el estudio de la obra de Josep Pla desde una óptica geográfica; por otro lado, en el marco de esta obra, se hace una aproximación al análisis de que es objeto el territorio ampurdanés —o sea, un ámbito regional concreto y delimitado— por parte del autor. Un territorio que, por el hecho de haber sido el espacio vivido fundamental en la biografía de Josep Pla, es sin duda el más representativo de todos los ámbitos geográficos tratados a lo largo de su obra.

Cuatro son los apartados en que se estructura el trabajo. En el primero, planteamos los términos más genéricos de la cuestión: es decir, las relaciones entre la literatura y la geografía y los diferentes niveles en que tales relaciones se pueden establecer. En segundo lugar, hacemos una breve introducción a la biografía y a la obra literaria de Josep Pla, subrayando, en los dos ámbitos, aquellos aspectos que

a nuestro juicio merecen una consideración más atenta por parte del geógrafo. En el tercer apartado tomamos dos obras en particular de nuestro autor, ambas relativas al Ampurdán, e intentamos hacer ver cómo, partiendo de unos planteamientos específicamente literarios, se ha llegado a elaborar un producto que, desde el punto de vista del análisis geográfico, bien puede merecer el calificativo de **monografía regional**. Por su parte, el cuarto apartado –en gran medida complementario del tercero– está formado por una selección o antología de textos de J. Pla sobre el Ampurdán, y con él se ha querido ejemplificar algunos de los aspectos tratados a lo largo del artículo. Un breve apartado de conclusiones, finalmente, nos permite recapitular y subrayar las cuestiones que nos han parecido más esenciales.

Abstract: The Literature as a source for geographical analysis: some remarks about the meaning and the sense of L'Empordà in the Josep Pla descriptions and travel books

Josep Pla is one of the most representative writers of modern Catalan Literature. Born at the little village of Llofriu, on the county of L'Empordà, on the north-eastern corner of Catalonia, a great number of his books consists of geographical descriptions and references of travels across different lands and countries, and specially across L'Empordà. On the basis of Literature and Geography are both concerned on the human experience of world, we try to make here a general approach to the Josep Pla books related with L'Empordà, taken, in fact, as a type of "regional monograph", and we supply a kind of master-key in order to study his books as a whole, from a geographical point of view.